

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Gedenkboek Frans Claes

Claes, Frans

Antwerpen, 1932

Maurice Hainaut, Miniatuurkunst

[urn:nbn:de:hbz:466:1-75565](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-75565)

MINIATUURKUNST

VOORWOORD

De miniatuurkunst die eerst uitsluitend tot het domein der monniken behoorde, en naderhand ook door de leeken werd uitgeoefend, onderging bij dezen overgang een grondige herschepping die het vertrekpunt eener nieuwe periode werd, om den hoogsten bloei tijdens de XVe en XVIe eeuwen te bereiken.

Aan de monniken die alles idealiseeren en de personages op eene boven-natuurlijke wijze figureeren, zullen nu de leeke kunstenaars een gevoelvolle en natuurlijke kunst tegenstellen, welke meer in verband zal staan met het werkelijk leven. In de ikonographie van de Moeder met het Kind vinden wij deze evolutie het meest kenschetsend. Dààr, waar vroeger de Maagd met het Kind in de klassieke stijfheid verbeeld was, vinden wij nu in de XIVe eeuw een grondige verandering, die alhoewel het zelfde tafereel weergevend, het op een gansch andere manier voorstelt, meer menscheijk, om het in de XVe en XVIe eeuwen langzamerhand minder en minder goddelijk aan te treffen.

Wat de leeke miniaturisten kenschetst, is het nieuw leven dat zij aan hunne onderwerpen inblazen. De personages hebben meer kracht en hunne gebaren zijn beter begrepen. De kleederen hebben niet meer die stijfheid die hun alle evenredigheid ontnam. De schilder legt er zich bijzonder op toe, ons zijn menschen in een aantrekkelijk midden te doen voorkomen, gevormd door landschappen of bouwkundige motieven van het zelfde tijdvak, die hij ons zoo nauwkeurig mogelijk tracht weer te geven.

Die miniatuurschilderingen zijn voor ons kostbare dokumenten. Zij leiden ons in het private of het publieke leven van dien tijd. Het zijn eindelijk die schilderingen die ons de kleederdracht, door de verschillende klassen der maatschappij gedragen, doen kennen. Wij komen tot het portret, en de bespotting die te allen tijde in Vlaanderen hoogtij vierde, verschijnt in de randversieringen, waar de miniaturist de samenleving van zijn tijd met een ongewone stoutmoedigheid belachelijk maakt.

Met Max Rooses mogen wij terecht zeggen, dat de handschriften tot de oudste voortbrengselen der Vlaamsche kunst (1) behooren. Hun studie is de

---

(1) Zie voor de Vlaamsche miniatuurkunst :
Graaf Paul Durrieu, *La Miniature Flamande au temps de la Cour de Bourgogne (1415-1530)*. Brussel-Parijs, G. Van Oest & Co, 1921.

Friedrich Winkler, *Die Flämische Buchmalerei*. Leipzig, 1925.
F. Winkler, *Studien zur Geschichte der Niederländischen Miniaturmalerei des XV. und XVI. Jahrhunderts*, in het « *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerh. Kaiserhauses* », d. XXXIII (1915).

(2) L. Maeterlinck, *Le Genre satirique dans la Peinture Flamande*. 2e druk. G. Van Oest & Co. Brussel 1907.

onmisbare inleiding tot die der paneelschildering. Zonder dien leertijd van vele eeuwen, zouden onze oudste schilders, onze prachtige primitieven onverklaarbaar blijven. Alleen wanneer men den trapsgewijzen vooruitgang van de miniatuurkunst volgt begrijpt men de langzame ontluiking en den regelmatigen groei der schilderkunst.

* * *

Indien de afdeeling boeken niet een der belangrijkste gedeelten is van de verzameling Frans Claes, is zij daarom toch niet te onderschatten. Op kunst- en vooral op geschiedkundig gebied heeft zij een heel groote waarde.

Wij hebben ons heden beperkt tot de Vlaamsche manuscripten, de uitheemsche voorbehoudende voor een toekomstige publikatie.

1) VLAAMSCH GEBEDENBOEK.

2^e kwart der XVe eeuw.

354 ongenummerde bladzijden. + 2 schutbladen vooraan en 4 achteraan, (1) perkament, klein formaat — 150 × 108 mm. *Hs. — U. 11 —*

Het handschrift bevat 6 rijk gekleurde en met veel zorg afgewerkte initialen, alsmede 28 kleinere letters in goud en kleur.

1) Blz. 23. — Blauwe aanvangsletter H (groot 49 × 44 mm.) met wit versierd, op gouden grond. Maria met het kindje Jesus, door een straalkroon omgeven. Roode achtergrond. De randversiering bestaat uit een drievoudige lijn die rond den tekst loopt, omringd door gestyleerde bloemen. Plaat 51. N° 1.

2) Blz. 111. — Blauwe aanvangsletter M (groot 47 × 44 mm.) met wit versierd, op gouden grond. De Zaligmaker, zegenend met de rechterhand, en houdend den werelddbol (symbool der aarde) in de linker, rotsachtig landschap. Plaat 51. N° 5.

3) Blz. 159. — Groene aanvangsletter H. (groot 45 × 40 mm.) versierd met distelbladeren, op gouden grond. De lijdende Christus in de wijnpers (zinnebeeld der Passie), waar Hij zijn bloed vergoten heeft zooals de druif haar sap in de wijnpers laat vloeien. De bisschop en de koning verbeelden hen voor wie het bloed van Christus gestort werd (2). Plaat 51. N° 3.

4) Blz. 175. — Blauwe aanvangsletter H (groot 45 × 39 mm.), met wit versierd. Voorstelling: Koning Salomon. — Hij houdt den scepter in de rechterhand en uit de linker ontrolt zich een wimpel waarop geschreven staat: « spiritus domini replevit orbem. » (de geest des Heeren heeft de aarde ver-

(1) Zooals een later schrift het ons aanwijst, behoort dit boek sedert het midden der XVIe eeuw aan de familie Claes. Op een der laatste schutbladen kan men namelijk het volgende lezen: « Dit boek behoort toe Aechte Claes dochter. Anno 1566. »

(2) Zie over de mystieke wijnpers: Emile Mâle. *L'Art Religieux de la fin du Moyen-Age* en France. Blz. 115 en volgende.

Hier beghint die corte crans
ghetide. Dñe labia mea apies

Eer du selste
op doen in
ne lippen.
Ende myn
mont sel
voertkun
dige dyn
lof. dñs i.

Ood wilt denken in myn
hulpe. Heer tot nu te hel
nen haest. **G**lorie si den vader

3

Hier beghint die heylgeest gende

Eer du sel
te op doen
myn hope
En myn
mont sel
voertkun
dighen
dijn lof.

Ood wilt denken in myn
hulpe. Heer tot nu te hel
nen haest. **G**lorie si den vader

4

Hier beghint die seuen psaline.

Dñe ne.
Eer in dij
te verhol
ghenheit
en straffe
my met:
en in dine
toern en
herelpe
mi met. **O**ndertide di injure
heer want ic cranc bin make
mi ohefont want alle min or

5

Hier beghint die wyshe ghetide.

In liele
heuet di
begreec
ind nach
te. Ende
in mine
gheest in
en puer
te mys
herten heb ic vroe ghebaert tot
di o alre daerste ewighe wysheit
de hude dat duu becheerde teche

2

Hier beghint onser heuer vrou
wen ghetide. Dñe labia mea.

Eer du
selste op
doen in
ne hope
En myn
mont sel
voertkun
dighen
dijn lof

Ood wilt denken Dñs in
in myn hulpe. Heer tot nu
te helpen haest. **G**lorie si den va
der en den soen en den heylighen
gheest. **I**st was miden beghin
ur en nu ende altoes en ewelike
sonder eynde amen. **I**nnitatoru
nder eerlichet der alre salichst

1

Hier beghint die corte vigilie.

Hebben om
benanghe
die suchtig
des doots:
Die droeu
ghe seer der
hellen die
ebben in

Ombelanghe deruut eel.
Oent laet ons seer vintou
den ten heer laet ons in bileren
gode onsen heylgheuer sijn aen
licht laet ons te voren begripen
mit belien ende laet ons mit
psalmen tot hem volhettelike
bliscap hebben. **A**li hebben om
beuanghen die suchtinghe des
doots. **D**ie droeughe seer der hel

6

vuld). » De koning is hier afgebeeld, staande in een bloemenkroon, als herinnering aan den boom van Jesse, waaruit eens de Messias zal geboren worden.

Plaat 51. N^r 4.

5) Blz. 209. — Blauwe aanvangsletter H (groot 45 × 43 mm.), met wit versierd, Koning David neergeknield en in gebed, de harp nevens hem. Achtergrond : rotsachtig landschap.

Plaat 51. N^r 2.

6) Blz. 305. — Roode aanvangsletter M (groot. 42 × 39 mm.), gestyleerde bloem. Voorstelling : De heilige man Job (1) op den mesthoop gezeten. Hij is ontkleed geworden door den duivel en mishandeld door zijn vrouw. Boven het hoofd van den heilige ontrolt zich een wimpel, waarop te lezen staat « circumdederunt me dolores » (de pijnen hebben mij omgeven.)

Plaat 51. N^r 6.

Moderne marokijnband. Beslag : zilveren hoeken en slot van het einde der XVIIIe eeuw.

2) VLAAMSCH GEBEDENBOEK.

Midden der XVe eeuw.

268 ongenummerde bladzijden, perkament, 3 papieren schutbladen vooraan en drie achteraan, klein formaat — 112 × 150 mm. *Hs. —U.5—*

Bevat 6 rijkgekleurde initialen, alsmede 29 kleine letters in goud en kleur.

1) Op blz. 1. — Blauwe aanvangsletter H (groot. 60 × 50 mm.), op gouden grond en opgehoogd met wit. — Maria met het kindje Jesus in een straalkroon.

De Maagd vertoont zich hier met haren Zoon in de armen. Hij kramt zich met een hand aan de halskraag van het kleed zijner Moeder en houdt een appel in de andere. Het gelaat van Maria, nadenkend en een weinig neigend, ontmoet dat van haren Zoon, die zich moeite schijnt te doen om zijne Moeder te kussen. De blauwe mantel der Maagd en het rose kleedje van het Kind, teekenen zich gelukkig af op den somber rooden achtergrond, die nog opgehoogd is door de gouden stralen van een lichtkrans. Het is waarachtig een schoon tafereel, een der beste voorstellingen van de Maagd met het Kind, in de Vlaamsche miniatuur.

Plaat 52.

Prachtige omlijsting van gestyleerde takken, bladeren, bloemen en vruchten, door twee engelen gehouden, die elk uiteinde van het blad versieren (breedte der randversiering : 21 mm.)

2) Op blz. 61. — Beginletter H (62 × 50 mm.) : Gouden initiaal op rood en blauwe achtergrond, met witte versieringen.

(1) Zie over Job : Jean Chalon. *Fétiches, Idoles et Amulettes*, deel I, blz. 133 en volgende Emile H. Van Heurck. *Les Drapelets de Pélerinage en Belgique et dans les pays voisins*, blz. 202-3. Zie het bedevaartvaantje van Herenthals op blz. 203 afgedrukt.

- 3) op blz. 101. — Beginletter H (62 × 56 mm.)
 4) op blz. 141. — Beginletter M (55 × 50 mm.)
 5) op blz. 177. — Beginletter H (65 × 52 mm.)
 6) op blz. 209. — Beginletter M (56 × 46 mm.)

52. DE MAAGD MET HET KINDJE JESUS (u.V)

De vier laatste beginletters zijn in den zelfden trant verlucht als die op bladzijde 61.

De randversieringen der vijf laatste aanvangsletters zijn met gouden en kleurige gestyleerde bladeren, bloemen en vruchten versierd.

Oorspronkelijke lederband op hout. In het midden, het monogram I—H—S. Alles fel afgesleten. Sloten verdwenen.

Het boek is in een uitzonderlijken staat van frischheid gebleven.

3) OFFICIE VAN ONZE LIEVE VROUW, MET GEBEDEN (Latijn)

Midden der XVe eeuw.

152 ongenummerde bladzijden + 2 schutbladen vooraan, perkament, klein formaat — 129 × 93 mm. Hs. — U. III —

Dit boek bevat 7 miniaturen met randversieringen. Verder werden talrijke gekleurde aanvangsletters in goud en kleur in den tekst aangebracht, evenals een twintigtal grotesken.

53. 1. LAATSTE OORDEEL (u. III)

2. BEGRAFENIS (u. III)

1) op blz. 25. — Sint Jan Evangelist, op het eiland Patmos, zijn evangelie schrijvende, aan zijn zijde de arend met den inktkoker. — Randversiering.

2) op blz. 37. — De boodschap aan Maria. — Randversiering.

3) op blz. 157. — Onze Lieve Vrouw, gezeten op een gotische bank met het Kind op haren schoot. Achtergrond, doksaal van een tempel. — Randversiering.

4) op blz. 165. — Christus aan het kruis, tusschen Maria en Johannes. Randversiering.

5) Op blz. 173. — Nederdaling van den Heiligen Geest over Maria en de apostelen, die allen neergeknield zijn in een tempel. — Randversiering.

6) op blz. 181. — Het Laatste Oordeel. Christus op een regenboog gezeten, met den aardbol onder de voeten, toont zijne vijf wonden en verschijnt tusschen

twee engelen die de bazuin blazen. Onderaan staan vijf dooden uit hun graf op. — Randversiering. Plaat 53, N^r 1.

7) op blz. 217. — Begrafenis. Terwijl de grafmaker den put vult, leest de priester de laatste gebeden. Het tooneel wordt verder gevuld met een acoliet die het kruis draagt en twee weenenden, in zwarte falie. Een houten grafzerk leunt tegen den kerkhofmuur. — Randversiering. Plaat 53, n^r 2.

De breedversierde randen der 7 miniaturen bestaan uit gestyleerde bladeren en bloemen in goud en kleur.

De versiering heeft op sommige bladzijden nogal erg geleden. De teekening is onduidelijk en slap. Alleen de nederdaling van den H. Geest, het Laatste Oordeel en vooral de Begrafenis met zijn heldere en mooi harmonieerende kleuren zijn bevallig.

Bruine lederband der XVIIIe eeuw.

4) VLAAMSCH GEBEDENBOEK.

Einde der XVe eeuw. (1)

324 ongenummerde bladzijden (2) + 1 papieren schutband vooraan en 1 achteraan, perkament, klein formaat — 137 × 95 mm. *Hs.* — *U. VII* — Dit manuscript bevat 5 groote en 27 kleine letters. (3)

1) Blz. 26. — Blauwe aanvangsletter H, met wit, versierd op gouden grond. In 't midden, Maria met het Kindje op haar schoot. Randversiering. Latere verluchting.

2) Blz. 99. Blauwe aanvangsletter M. (66 × 62 mm.) opgeluisterd met wit en versierd met veelkleurige gestyleerde ranken, bladeren en bloemen in goud en kleur. *Plaat 54, n 2.*

Omlijsting van gestyleerde ranken, bladeren en bloemen, in goud en kleur.

3) 4) en 5). —

Blz. 191. — Blauwe aanvangsletter H (65 × 66 mm.) Randversiering.

Blz. 219. — Blauwe aanvangsletter O (52 × 50 mm.) Randversiering.

Blz. 271. — Blauwe aanvangsletter M (65 × 63 mm.) Randversiering.

(1) ...Dese nye pawes Sixtus hevet daer to gedaen totten vyf gebedekens van Sinte Gregorius twe gebedekens mit twe pater noster ende twe Ave maria ende dat voerscrevene aflaet gedubbelt inden iaer ons Here MCCCC ende LXXX...

De paus waarvan men hier spreekt, is Sixtus de IVe. Deze regeerde van 1471 tot 1484. Dit boek zou dus geschreven zijn tusschen de jaren 1480-84, wat met het geschrift wel overeenkomt. De miniaturen zijn van den zelfden tijd.

(2) De twee eerste bladzijden t.t.z. de maand Januari en de eerste helft der maand Februari van den kalender ontbreken. Eenige blz. zijn eveneens uit den tekst verdwenen.

De vier miniaturen zijn aangetast, wat op een afkorting der bladen wijst.

(3) Een aanvangsletter schijnt te ontbreken, tusschen de bladzijden 144 en 145.

De drie laatste letters zijn in den zelfden trant verlucht als letter M op blz. 99.

Lederen band zonder versiering van het einde der XVIIIe eeuw.

5) GRADUAAL.

Einde XVe eeuw. 278 bladzijden (1), perkament, groot in-folio —
550 × 400 mm. Hs. — U. XX —

54. 1. S. FRANCISCUS (u. VIII)

2. LETTER M. (u. VII)

Komt waarschijnlijk van het voormalig klooster der Engelsche Karmelietessen in het Hopland.

In het jaar 1619 kwamen zich enkele ongeschoeide Karmelietessen, uit Engeland aan de vervolgingen van koning Jacobus I ontvlucht, te Antwerpen vestigen.

Deze koning, zoon der bij uitstek katholieke koningin Maria-Stuart, was in Schotland in de gereformeerde religie opgevoed. Zijn karakter was zeer wankelbaar, zoo zeer dat men van hem zegde, in tegenstelling met de koningin Elisabeth, die wist wat zij wilde: « Rex erat Elisabeth nunc est regina Jacobus = Koning was Elisabeth, nu is Jacobus koningin ».

(1) Slechte nummering.

Jacobus werd door Elisabeth als opvolger aangeduid, en besteeg den troon in 1603. Van toen af, ofschoon hij in het begin de katholieken scheen te willen begunstigen, waren de vervolgingen begonnen en zoo onmeedoogend, dat eenige uitzinnige dweepers in 1605 besloten een einde aan de slachting te maken, door den koning, zijn familie, het parlement en al de pairs uit te roeien. Doch de samenzweering werd bijtijds ontdekt en de eedgenooten werden allen opgehangen en daarna gevierendeeld.

Kort nadien verscheen een plakaat, waarbij alle Jesuiten, priesters, seminaristen en monniken Engeland hadden te verlaten voor 1 Augustus 1606, op straf van dood.

Hebben de Karmelietessen het zoolang in Engeland kunnen uithouden (1606 tot 1619), of zijn zij, voordat zij in Antwerpen aankwamen, in een andere streek gaan wonen, zulks is nog niet goed uitgemaakt. Zeker is het, dat zij hier in 1619 aankwamen, en dat een adellijke rijke Engelsche dame hun een voorloopig huis in de Hofstraat bezorgde. Kortom tijd nadien vond diezelfde dame een beter geschikte plaats in het Hopland en bouwde er een klooster en kapel te hunnen behoefte. Degenen die in dit klooster aangenomen werden, waren over het algemeen Engelsche jonkvrouwen.

In 1794 vertrokken de Engelsche Karmelietessen uit Antwerpen, en trokken terug naar hun land. In Cornwallis bouwden zij een onderkomen, welk klooster zij tegenwoordig nog betrekken.

In Antwerpen werd hun klooster door de Franschen aangeslagen, en op 18 Mei 1798 aan Gaspard Bourgeois verkocht voor de som van 642.000 frank.

Het grootste gedeelte van dit klooster werd in 1857 door de Paters Redemptoristen aangekocht, die er zich een uitgebreid klooster en een schoone kapel bouwden. Van het voormalig klooster der Engelsche Karmelietessen is er geen spoor overgebleven, maar de uitgestrekte kelders onder het klooster en de niet minder ruime kelders die aan het huis daarnevens N° 45 « In Sint Joseph » toebehooren, getuigen nog dat het klooster der Engelsche Karmelietessen een groot en prachtig klooster was (1).

*
* *

Dit handschrift bevat een versierde bladzijde.

(1) Voor eenige jaren werden opzoekingen van dokumenten, betrekking hebbende op deze gemeente, door Dom Bede Coulthard gedaan.

Dit boek kwam hem eveneens in handen. Naar ons weten, heeft deze geleerde tot hiertoe nog niets gepubliceerd over deze Engelsche Karmelietessen.

Zie: Ben Linnig. — Het voormalig klooster der Engelsche Karmelietessen in het Hopland.

Graf- en Gedenkschriften, V^e deel, blz. 409.

Op folio 46. — Letter P. (147 × 295 mm.) Gestyleerde ranken, bladeren en bloemen, in goud en kleur (1). (Plaat 55).

Omlijsting : (60 mm. breed) zelfde versiering.

55. GRADUAAL (u. XX)

De blauwe, groene, roode en goude kleuren geven aan deze bladzijde een heel warm uitzicht.

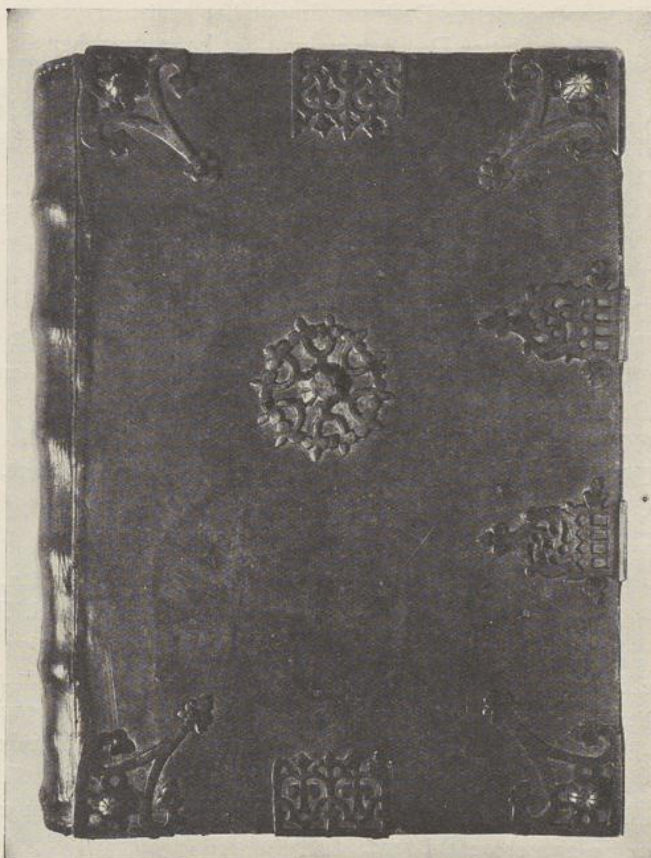
Bevat nog 166 kleinere, versierde letters, in rood, blauw en paars.

(1) De randversieringen zijn aan de onder- en bovenzijden fel aangetast. Een groot gedeelte van het manuscript heeft ook door de vochtigheid geleden.

Bruin lederband op houten borden, der XVIe eeuw. (585 × 440 mm.)
(Plaat 56).

Voorplat : Het koperen belegesel schijnt tot den oorspronkelijken band te behooren. Het bestaat uit doorstoken ornamenten die in het midden en rond het

56. GRADUAAL (u. XX)

plat aangebracht zijn. Het middenste motief, evenals die aan de vier hoeken, dienende om de platen te beschermen, zijn van doppen voorzien.

Achterplat : zelfde versiering. Spoor van sloten.

6) LATIJSCH DEVOTIEBOEK.

Einde der XVe eeuw, of begin XVIe.

46 ongenummerde bladzijden + 2 schutbladen vooraan en 2 achteraan, perkament, klein formaat — 144 × 110 mm. *Hs. — U. VIII. —*

- 1) Blz. II. — Jesus wordt gevangen genomen. (groot 127 × 94 mm.)
- 2) Blz. III. — Beginletter D.
- 3) Blz. V. — Beginletter D. Christus wordt voor Pilatus gebracht.
- 4) Blz. VII. — Beginletter D. Jesus draagt het kruis.
- 5) Blz. IX. — Beginletter D. Christus aan het kruis, tusschen O. L. Vrouw en den Heiligen Johannes.
- 6) Blz. XI. — Beginletter D. Christus wordt van het kruis gedaan.
- 7) Blz. XIII. — Beginletter C. Christus wordt in het graf neergelegd.
- 8) Blz. XV. — Beginletter U. De Heilige Geest.
- 9) Blz. XVIII. — S. Johannes met den arend, zijn evangelie schrijvende.
- 10) Blz. XX. — Sint Lucas met den os.
- 11) Blz. XXIII. — Sint Matheus met den engel.
- 12) Blz. XXVI. — Sint Marcus met den leeuw.
- 13) Blz. XXXI. — Sint Franciscus in eene cel. (*Plaat 54. n^r 1*).
- 14) Blz. XXXII. — Sint Martinus, in bisschopsgewaad, met den bedelaar.
- 15) Blz. XXXIII. — Sint Christoffel met het kindje Jezus.
- 16) Blz. XXXV. — Sint Hieronimus.
- 17) Blz. XXXVI. — Sint Hubertus, neergeknield voor het hert.
- 18) Blz. XXXVII. — Sint Adrianus.
- 19) Blz. XXXVIII. — Sint Sebastianus, met pijlen beschoten.

Al die verluchte bladen zijn eveneens met een omlijsting voorzien. Die randversieringen zijn merkwaardig door hun groote verscheidenheid. Zij bestaan uit takken, bladeren, bloemen, vruchten en insekten. Op sommige bladzijden vechten edelknapen met fabelachtige dieren; op andere treft men apen, leeuwen, enz. aan. Dit alles in een groote afwisseling van kleur en met mat goud verlucht.

Gentsch-Brugsche school. Deze ontstond rond 1480, en bloeide vooral in deze twee steden. In zijn hoofdkenmerken karakteriseert deze stijl zich, door het werpen, in de randen, van losse bloemen en vruchten, dieren en insekten, meestal naar de natuur geschilderd.

Perkamenten omslag.

7) MINIATUUR (1).

(Achter glas).

Uitgesneden initiaal U (groot 112 × 87 mm.), op perkament, gevormd uit gebroken takken (lichtbruin opgehoogd met mat goud).

(1) Schijnt uit een antiphonale voort te komen. Een weinig beschadigd aan de boorden. Eenige schimvlekken in het landschap.

De roeping van Petrus en zijn broeder Andreas. (Plaat 57).
Zij zijn hier neergeknield voor Jesus, die hun beveelt alles te verlaten, om
zijn apostelen te worden.

Achtergrond. — Stroom in een heuvelachtig landschap. Op het kalme water,
een bootje.

Vermaagschapt met de Gentsch-Brugsche school. Begin der XVIe eeuw.

57. DE ROEPING VAN PETRUS EN ANDREAS

8) ROZENKRANSKENS OF GEBEDEN TER EERE VAN MARIA
EN VAN VERSCEIDENE HEILIGEN.

Eerste helft der XVIIe eeuw.

646 bladzijden + een papieren schutblad vooraan en XV onbeschreven
bladen achteraan, papier, klein formaat — 148 × 95 mm. *Hs. — U. VI —*

Op bladzijde I kan men als opschrift lezen :

...Hier begint een schoen kransken van alderley bloemen ghemaect ter eeren die : LXIII Jaren die de gloriose moeder Godts ende suyver maghet Maria opter eerden gheleeft heeft...

Buiten eenige beginletters in rood en blauw, bevat het boek geen versieringen.

Oorspronkelijke stempelband in bruin leder op houten borden. Op voor en achterplat, gestyleerd loofwerk. Twee koperen sloten. Donker groene snede.

* * *

De manuscripten die hier volgen, evenals de voorgaande, zijn uitsluitend Vlaamsch. Zij werden geschreven in onze provinciën, in den loop der XVe, XVIe en XVIIe eeuwen en geven ons een klaar beeld van den algemeenen godsdienstigen en kerkelijken toestand van ons voorgeslacht voor en na de Hervorming (1).

Op philologisch, letterkundig en historisch gebied, zijn ons die geschriften van groot nut. Zij zijn onmisbaar om de middeleeuwen te begrijpen. Zelfs voor de folkloristen is dit proza een onuitputbare mijn van documenten, als de Marialegenden en andere, vol pittige uitdrukkingen.

Met den E. H. Floris Prims (2) moeten wij betreuren dat tot hiertoe die manuscripten zoo weinig door deskundigen geraadpleegd werden.

9) « CEREMONIEN, GEBRUIKEN EN REGLEMENTEN DER ZUSTERS BENEDICTINERSEN DER ABDIJ VAN CORTENBERG ».

Einde der XVIe eeuw.

374 ongen. Blz. (3) + 3 schutbladen (4) vooraan en 4 achteraan, papier klein-in-4°. 198 × 150 mm. Hs. — U. I.

Cortenberg is de zetel geweest van een belangrijke abdij van Benedictinensen.

Deze werd gesticht in 1090, en haar naam vormt een der schitterendste bladzijden der Brabantsche geschiedenis.

Het is in het klooster van Cortenberg, door zijn uitstekende ligging, tusschen de twee machtige steden Leuven en Brussel, dat de groote politieke en sociale zaken van het hertogdom werden opgelost.

Slechts weinig is er van het klooster overgebleven, onder andere de tegenwoordige parochiale kerk der gemeente, door de abdij in 1772 opgericht.

(1) E. H. Floris Prims. — Een Limburgsch Gebedenboek uit de XVe eeuw. Denkermonde, 1926, in-8°.

(2) Dr. C. G. N. De Voofs. — Middelnederlandsche Legenden en Exempelen. Bijdrage tot de kennis van de prozalitteratuur en het Volksgeloof der Middeleeuwen. s'Gravenhage, 1900, in-8°.

(3) Het boek eindigt met een tafel « Hier beghint die tafel van der cermonien » en beslaat de acht laatste bladzijden (blz. 366 tot 373).

(4) Op den rug van het voorste plat van den band « Florentina Del Can. religie gen. in de abdij van Cortenberg » door een latere hand geschreven.

Het boek eindigt op blz. 374 met :

...Desen boeck is ghescreven int iaer ons heeren M.CCCCC ende LXXVIII. begost synde den XVsten dach van April, ende vollient in het selve iaer den VI dach van Julius dor my suster Elizabeth Zoete, doen wy te Mechelen waren ghevlucht.

Zoals deze bovenstaande zin het ons aanduidt, schijnen de zusters hun klooster te zijn ontvlucht, gedurende de beroerde tijden die op de Pacificatie van Gent volgden, en een schuilplaats in Mechelen te hebben gevonden.

Oorspronkelijke band (210 × 150 mm.) Bruin leder op houten borden.

Twee drievoudige lijnen omlijsten een rolstempel die rond het plat loopt. Deze stempel is door ruiten gevormd en gevuld met viervoudige gestyleerde bladen in kruisvorm. Midden in, insgelijks door twee drievoudige lijnen omlijst, een smalle stempel bestaande uit een bloemenkrans. Deze twee ornamenten zijn aan elkander verbonden door drievoudige lijnen die de hoeken verbinden.

Een van de twee koperen sloten geheel bewaard.

10) LEVEN EN REGEL VAN SINTE BENEDICTUS.

1° helft der XVIIe eeuw.

414 ongenummerde bladzijden + een papieren schutblad vooraan en een achteraan, papier, klein formaat — 145 × 90 mm. *Hs. — U. IX. —*

Dit boek, evenals het vorige, werd voor de abdij van Cortenberg geschreven naar wat er op bladzijde 115 te lezen staat.

Desen boek is gheschreven van my suster Anna Coynniers tot ghebruyck van die abdisen van Cortenberghe.

Het werk bestaat uit twee deelen.

Het eerste deel bevat het leven en de mirakelen van Sinte Benedictus en loopt van bladzijde 1 tot 115.

...Hier eyndet dat boek van Sinte Benedicto leenen gheschreven van my suster Anna Coynnaers op die firmereye sieck seynde den tyt van dry iaren beginnende int iaer 1626 nau vollent 1628. ter eeren Godts. Amen.

Het eerste deel bevat de regel en de gebruiken van Sinte Benedictus en begint op bladzijde 121 met het opschrift (1) :

...Dit is die ordinantie ende maniere hoe men een noviscie totter professie ontfanckt...

Oorspronkelijke lederband zonder versieringen (2).

(1) Tusschen blz. 115 en 121 zijn de bladzijden niet beschreven.

(2) Het boek, evenals de band, zijn in een uitzonderlijken staat van frischheid gebleven.

11) GULDEN LETANIE.

XVIe eeuw.552 ongenummerde bladzijden, papier, achteraan, twee perkamenten schutbladen, klein formaat, — 101 × 69 mm. *Hs. — U. XIII. —*

7 versierde letters in rood, blauw en groen.

Dit boek bevat allerhande gebeden tot O. L. Heer om aflaten te verdienen.

Op Blz. 1... *Hyr begynt de gulden letanie van den lyden unser Leven Heren de ser gut gelesen ys...*Op Blz. 300... *Item so we vor unser Leven Frouwen belde van Meyelane eyn yar lanch alle dage leset up synen kneyn myt IV Ave Maria...*

Op de Melaan te Mechelen was vroeger een klooster van Arme Claren of Clarissen, Collettinen, in 1501 gesticht door Godevaert van Vilain en zijne vrouw Elisabeth van Immerseele (1).

Werd waarschijnlijk in deze godsdienstige instelling geschreven.

Oorspronkelijke licht bruine lederband op houten borden, zonder ornamenten.

12) GEBEDENBOEK (VLAAMSCH EN LATIJN).

Einde XVIe eeuw.114 ongenummerde bladzijden + 1 schutblad vooraan en een achteraan, papier, klein formaat, — 184 × 110 mm. *Hs. — U. XIV. —*

Op bladzijde 1, kan men de volgende eigenaardige verzen lezen :

*Dient God vier uren alle dage
Drij uren neemt voetsel tuwen behage
Slaept seven uren oft cont ghy min
Dan sorgt acht uren om u gewin
Twee uren muecht ghy verscerpen den sin
Wilt dus den tyt smadelick kiezen
Soo en sult ghy siele noch tyt verliesen.*

TER SALIGE LEERINGHE

*Vijf uren suldi inden dach God eeren
Seven uren suldi u werck hanteeren
Seven uren muechdi slapen
Twee uren moechdi locht rapen
Drij uren moechdi eeten
Aldus doende suldi de tyt vergheten.*

Witte perkamentband.

(1) Kanunnik V. van Caster. — Namen der straten van Mechelen. Artikel : Melaan, op blz. 175 en volgende.

13) GEBEDENBOEK.

XVIe eeuw.124 bladzijden ongen. + drie schutbladen vooraan en een achteraan, perkament, klein formaat — 158 × 113 mm. (1) *Hs. — U. XI. —*

Gebetboek bevattende de Passie van O. L. Heer.

Op blz. 22 ...*Hier na volghe die passie ons Heeren Jhesu Christi bescreven van den vier Evangelisten, te weten Matheo ende Luca, Marco ende Johanne, ende ierst vanden Avontmale.*

Werd waarschijnlijk geschreven voor een klooster van den regel van Sint Augustinus, staande onder de gehoorzaamheid van den bisschop van Kamerijk.

Op blz. 115. ...*Ick suster... belove Gode van hemelryc ende Marien der heyliger maget Sinte Augustyn ende alle Gods heyligen mynen heere den bisschop van Cameryck ende u vader ende uwe nacomers visiteerders des huys duechdelycken ghecoren onderdanicheyt eeuwige reynicheyt ende sonder properte levene na den regule van Sinte Augustyn totter doot toe.*

Onder de gebeden, die dit heel belangwekkend manuscript vormen, bestaat er een, dat ons dunkens verdient gepubliceerd te worden. Door zijn mysticisme en zijn eenvoud, kenschetst het uitstekend de diepe godsvrucht die de Hervorming voorafging.

...*Doen nam Maria haren ghebenediden zoen op, ende sy leyden op haren moederlyken scote ende sy dructen aen haer moederlyck ende meechedelyck hert ende borsten ende sy want hem in witten snooden doecxkens, ende in Joseph oude caussen ende alzo leydsen neder in eenre cribben op wat hoeyts tusschen twee stomme beesten, eenen ooss ende eenen ezel, die welck verwermden den ionghen cleyngen tederen kyndecken syn ghebenedide ledekens, amen.*

Oorspronkelijke band, fel versleten. Bruin leder op houten borden, rug vernieuwd, sloten ontbreken.

14) GEBEDENBOEK.

XVIIe eeuw.168 ongenummerde folios + 7 schutbladen vooraan en 3 achteraan, papier, klein formaat, — 147 × 93 mm. *Hs. — U. XII. —*

De 104 (2) eerste bladzijden werden geschreven door Katelyn Lamberts, van 1625 tot 1635 (3). Deze was begijn te Diest. Daarna hoorde het boek toe aan

(1) De 15 eerste bladzijden zijn in het latijn geschreven.

(2) De 15^e en 16^e blz. zijn onbeschreven gebleven.

(3) Op den achterkant van het schutblad. « Katelijn Lamberts. 1625. » O mijn ziel west sterck in allen u tribulacie.

Anna Lombarts (1), ook begijn te Diest, welke het na hare dood en die harer nicht aan het Groot Konvent « Heilig Geest dal » te Diest schonk (2). In 1692 hoorde het toe aan de familie Lambrechts (3).

Vooraf in druk :

I. (240 blz.) Den Goddelycken Troost.

Gemaect door den E. H. Jan Buekelius, pastoor van Sinte Guericx Kercke binnen Brussel.

t'Antwerpen. Bij Hieronymus Verdussen. Anno M.DC.XXV.

II. (96 blz.) Een Tractaet van de Meyninghe...

Ghemaect door den E. H. J. Beukelius...

t'Antwerpen bij Hieronymus Verdussen. Anno 1625.

Oorspronkelijke band. Bruin leder op houten borden. (groot 157 × 98 mm.)

Op het voorplat :

Twee viervoudige lijnen omlijsten een rolstempel van gestyleerde takken, bladeren en bloemen. Midden in, insgelijks door een viervoudige lijn omlijst, Christus aan 't kruis tusschen Maria en Sint Jan, in een cirkel. Dit alles is opgesmukt door gestyleerde motieven geprent aan elk uiteinde van den binnensten rechthoek, en rond het medaillon.

Op het achterplat : zelfde versieringen. Sporen van twee kopersloten.

15) HOMELIEN EN CERMOENEN VOOR VERSCHILLENDE HEILIGE DAGEN.

XVIIe eeuw.

614 bladzijden (4), + een papieren schutblad vooraan en een achteraan, papier, groot in-8° — 209 × 147 mm. *Hs. — U. X. —*

Terwijl er op folio I deze twee woorden geschreven staan : « Johannes Desmet » kan men op het voorste schutblad lezen (5) :

...*Desen boeck hoort toe den leecken broeders inden reeften die lessen (te lezen).*

Was blijkbaar bestemd voor een godsdienstige inrichting.

Perkamenten band. XVIIe eeuw.

Op ieder plat, omlijsting gevormd door een lijn die langs den rand loopt. In 't midden, het monogram I.H.S. in een ovale kroon. Alles in gouddruk. Roode snede.

MAURICE HAINAUT

(1) Op het tweede schutblad, onderaan : Anna Lombarts bogynnyen tot Dist. 1677. Naer myn doot geef ick hem aan het Groodt Konvendt.

(2) Op den achterkant van het tweede schutblad. « desen boeck hoordt toe Anna Lombards en naer myn doot en naer de doot van myn nicht en het grodt konvendt h. geest dal. »

(3) Familie Lambrechts hoort deesen boeck toe. 1692.

(4) Tekst op dubbele kolom.

(5) Het geschrift is van den zelfden tijd als het manuskript.